

Horváth Zsófia

ÁDÁM KÉTSÉGBEESÉSE

„Az ember – szintézis; a végtelenség és a végeesség, az időbeliség és az örökkévalóság, a szabadság és a szükségszerűség szintézise. A szintézis a kettő közötti viszony. Az emberi élet nem adottság, hanem feladat, amit meg kell oldani.” Søren Kierkegaard

Bevezetés

Madách Tragédiájának filozófiai rendszerét leggyakrabban a hegeli triád elmélete felől közelítik meg. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a különböző színeket Hegel megoldásához hűen megfeleltetik téziseknek, antitéziseknek illetve szintéziseknek, így építve föl a Tragédia egy lehetséges olvasatát. A Tragédia filozófiai töltete azonban ezeket a kereteket szétfeszíti. Mint azt az Irodalomtörténet 1970/4. valamint 1971/4. számában is fölveti Gelencsér Géza és Belohorszki Pál, Madách kapcsolata az egzisztencializmussal figyelemre méltó. Az általuk megvilágított új szempontok egy egészen más, a Tragédia eddig keveset kutatott arcára mutatnak.

Gelencsér koncepcióját Madách és Camus gondolkodása közötti hasonlóságra építi. Belohorszki¹ némileg szembehelyezkedik ezzel a megközelítéssel. Szerinte Camus Kierkegaard-tól vett át bizonyos gondolatokat, ezáltal Madách inkább Kierkegaarddal állítható rokonságba. Ez pedig azért érdekes, mert e két gondolkodó kortárs volt, tulajdonképpen sosem tudhattak egymás munkásságáról. Maga A halálos betegség című Kierkegaard-mű 1848-ban látott napvilágot, a filozófus magyar interpretációi jóval későbbre tehetők. Innen az említett Belohorszky Pál tanulmány. Belohorszky Pál vita cikkében azon álláspontra helyezkedik, hogy a művet nem mint filozófiai tankölteményt közelíti, hanem mint műalkotást, a költő alkotását. Valójában ez a közelítési mód adja a kulcsát a saját vizsgálatomnak is. Tanulmányt a későbbiekben is hivatkozták, egy példát említve, hasonló párhuzamot von Máté Zsuzsanna írásában (A bölcsélet átlényegülése esztétikumá – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével).

A módszerem a következő lesz: adottak Kierkegaard szövegei, melyek mellé párhuzamba állítanám Madách oda illő idézeteit, rámutatva ezzel a gondolati rokonságra.

Kiindulópont: A kétségbeesett lázadás

Az első színben (Bibliai szín) az Isten által képviselt monista szemlélet mellé fog beékelődni a Lucifer által képviselt dualista szemlélet. Lucifer a műben nem mint az ösgonosz fog megjelenni, ő a tagadás és lázadás ősi szelleme lesz, melyet nevének választása is hangsúlyoz (tudni illik „Sátán” vagy Goethe *Faustj*ának „Mephisto”-ja helyett „Lucifer” névvel illette őt a szerző, mely a ókori Rómában az Esthajnal csillagot jelölte, lévén hogy neve „Fényvivőt/hozót” jelent).

¹ BELOHORSZKY Pál: *Madách és Kierkegaard*. Irodalomtörténet 1971/4. 886-896. o.

*Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
S egy talpalatnyi föld elég nekem,
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.²*

Ezt erősíti a Tizenötödik színben:

*Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben – működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántorítja bár – az mit se tesz –
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szüntelen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csirája lesz. –³*

Hasonló ez ahhoz, amit Kierkegaard is kimond művében (A halálos betegségben), hogy maga a kétségbeesés nem romlott, rossz dolog, hiszen az ember általa emelkedhet maga fölé, az viszi a szellemet egyre magasabbra. Ugyan maga a kétségbeesés önmagában véve egyfajta hiátusra mutat rá, arra, hogy távol állunk már az Édenben volt tökéletességtől, mégis a vele való szembenézés, a felismerése megadhatja szellemünknek az egyre magasabb fokra lépést.

35

Ezen a helyen úgy tűnhet, a Tragédia közelebb áll a bibliai Jób történetéhez, melyet Kierkegaard és Kant is vizsgáltak, mint a Genezis történethez.

Felvetések

Az első és egyik fontos kiindulópontként hadd idézzem azt a helyet, mely ugyancsak lábjegyzetként szerepel *A halálos betegségben*, de az egész gondolatmenetet ez határozta meg számomra:

„... csak tisztán ideális esetben teljesen igaz a női és férfi kétségbeesés közti különbség. A nőnek nincs önző módon kialakított elképzelése az Énről, sem férfi felfogás szerinti intellektusa, még ha sokkal gyöngédebb és finomabb érzésű is, mint a férfi. Ezzel szemben a nő lényege az odaadás és az önfeláldozás, és ha nem ilyen, akkor nőietlen. [...] ösztönösen és csukott szemmel is tisztábban lát, mint a legélelátóbb reflexió, ösztönösen látja, hol van az, amit csodálnia kell, minek kell adnia önmagát. [...] A férfi is odaadja magát, és nyomorúságos férfi az, aki ezt nem teszi meg; az ő Énje azonban nem az odaadás [...], az Énjét sem odaadás révén kapja, mint ahogy az a nőnél más értelemben történik, a férfi rendelkezik önmagával. Odaadja magát, Énje azonban józan tudatosságként visszamarad odaadása mögött [...] a kétségbeesés másik formája azonban kifejezi a férfit is, ez

² MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. (Kritikai Kiadás) Argumentum Kiadó, Budapest, 2005. 29. o. Első szín

³ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 595-597. o. Tizenötödik szín

pedig a »kétségbeesetten önmagunk akarunk lenni« forma.”⁴

A kiinduló idézetet felül tekintjük át azon Kierkegaard-i terminusokat, melyekkel operálni szeretnék ezen dolgozatban, elsőként az „Én”-t. *„Az ember szellem (...) A szellem az Én (...) Az Én olyan viszony, amely önmagához viszonyul, vagy a viszonyban az, hogy a viszony önmagához viszonyul.”⁵*

Fontosnak tartom leszögezni: Az Én nem viszony! Az Én az, ahogyan a viszony önmagához viszonyul. Az emberben egyszerre vannak jelen a végtelenség és a végesség, az állandó és az örök attribútumai, melyek együtt járnak a végtelen szabadság és a szükségszerűség aktusaival. Azt mondhatjuk, az ember mindezek szintézise.

Mivel jelen írásom egyik alapfogalmát képezi a kétségbeesés Kierkegaard-i értelmezése, a következőkben erre hivatkoznék: *„A kétségbeesés nem más, mint torz viszony, abban a szintézis-viszonyban, mely önmagához viszonyul.”⁶* A kétségbeesés szellemi kategória, abból a viszonyból származik, amelyben a szintézis önmagához viszonyul. Isten az emberből viszonyt formált. A felelősség abban rejlik, hogy ez a viszony szellem, Én.

Madách figurái a Tragédiában a kétségbeesés kvázi prototípusaiul szolgálhatnak, melynek bemutatására a későbbiekben sor kerül. Alapvetően nem kívánnék irodalmi elemzésbe bocsátkozni, megközelítésemet azonban mindenképpen példákon keresztül szeretném bemutatni. Céлом az, hogy egy olyan nézőpontból közelítsek a mű felé, ami kevésbé ismert.

A második színben felmerül a Lucifer által képviselt duális szemlélet. Itt testről és szellemről van szó, és arról, hogy e kettő hogyan viszonyulhat egymáshoz, létezhet-e a kettő között harmónia. Viszont csak a szellem oldaláról reflektálva láthatjuk magát a testet és a lelket.

A lázadás és tagadás is e színben jelentkezik az első emberpár részéről; Lucifer lázadásával Istennel száll szembe, hiszen a teremtést nem tartja tökéletesnek, és az emberpár, vagyis leginkább Ádám kétségek közé hajszolásával próbálja ezt bizonyítani az Úrnak.

*S nem érzed-é eszméid közt az űrt,
Mely minden létnek gátjául vala,
S teremni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme –
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjak szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.⁷*

Ezen idézet mutatja meg a legtisztábban a Tragédiában a Lucifer és Isten között feszülő konfliktust, mely Lucifer részéről a lázadásban csúcsosodik ki.

Ádám lázadása szintén Isten ellen való, ám őt inkább a „nagykorúság” vágya vezérli,

⁴ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség*. (Rácz Péter fordítása) Göncöl Kiadó, 1993. 60-61. o. (Kiemelés Søren Kierkegaardtól)

⁵ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség*... Id. kiad. 19. o.

⁶ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség*... Id. kiad. 22. o.

⁷ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 25. o. Első szín

igyekszik Isten árnyékából kilépve felfedezni saját erejét és tetteinek következményeit. Ezeket persze csak Lucifer *segítségével* (már ha tehetünk ilyen kijelentést) képes megtapasztalni, ám a tett vágya hajtja.

...*Önmagam levék
Enistenemmé, és amit kivívok,
Méltán enyém. Eróm ez, s büszkeségem.*⁸

Valamint:

...*ifju keblem forró vágya más:
Jövőmbé vetni egy tekintetet.
Hadd lássam, miért küzdök, mit szenvedek.*⁹

Éva lázadását inkább talán a kíváncsiság vezérli, s éppen emiatt nem is mondható lázadásnak. Ám Lucifer csalfaságai után inkább a harmónia felé próbál fordulni, azt igyekszik megtalálni a világban.

Érdemesnek találom megemlíteni, hogy Lucifer testet ölt, hiszen „tisztá szellemi lény, akiben nincsen semmiféle homály”, ahogyan azt Kierkegaard írja. Ennek azért van jelentősége a téma szempontjából, mert a Kierkegaard-i „szellem” fogalmat vesszük alapul (szellem mint viszony), Lucifer nem volna képes szellemi csábítást véghezvinni, lévén hogy Ádám és Éva szelleme ekkor még „szendereg”. Testet ölt, hogy tervét véghez tudja vinni, hisz ekkor még csak így tud kapcsolatot felvenni, és egészen a tizenharmadik színing váltogatja testeit, s csak akkor lesz ismét önmaga, a maga tiszta szellemi lény, amikor már sikerült Ádámot megtörnie.

Az ördög kétségbeesése

Hogyan jöhet akkor játékba itt a kétségbeesés?

A kétségbeesés, mint említettük már fentebb, egy torz viszony, mely abban a szintézis-viszonyban fog megmutatkozni, melyben önmagához viszonyul. Annak eshetősége, hogy az ember belegabalyodik-e ezen torz viszonyba (tehát hogy kétségbeesik-e), csak rajta múlik. De lehetősége van a kétségbeesésre, mely csakis azért lehetséges, mert az ember szintézis. Ha nem az volna, akkor e kérdéskört nem is kellene körbejárnunk.

A kétségbeesés alapját az Én képezi. A kétségbeesés nem tudja fölemészteni az örökkévalóhoz tartozó Ént, ámbár folyamatosan zaklatja.

Ha azt mondjuk, az ember *valami miatt* esett kétségbe, az a valami történetesen *önmaga*, melytől szeretne megszabadulni. Az önmagunk miatti kétségbeesésnek két esete lehetséges: vagy nem tudjuk elviselni, hogy önmagunk legyünk, vagy pedig pont önmagunk kívánnánk lenni. Az első esetben azon esik kétségbe az ember, hogy nem tud megszabadulni önmagától, míg a második esetben el akarja tépni az Énjét attól az erőtől, mely létrehozta azt. Az, hogy olyan Én legyen, aki nem akar lenni, kibírhatatlan gyötrelme számára.¹⁰

Kézenfekvő megoldásként kínálja magát Lucifer esetében a dac mint a kétségbeesés

⁸ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 63. o. Harmadik szín

⁹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 83. o. Harmadik szín

¹⁰ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 21-25 oldalának gondolatmenete alapján

legsajátosabb formája, hogy tudniillik kétségbeesetten önmagunk akarunk lenni. Ahogyan azt a korábban bemutatott idézetből láthatjuk, Kierkegaard a kétségbeesés ezen formáját tartja a „a dac kétségbeesés”-ének. A kétségbeesés ebben a formájában növekszik az öntudat, az Én tudatossága, és a kétségbeesés állapotának a felismerése. A legtisztább, legintenzívebb kétségbeesése tehát Lucifernek van ilyen szempontból, az örökké Istennel szembenállónak. A kétségbeesés tudatában van önmagának, és tisztában van azzal, hogy ez a kétségbeesés belülről fakadó. Lucifer saját magát akarja úgy láttatni, mint aki Isten nélkül is független és erős. Önmagát akarja *causa sui*-nak tartani. Ahogyan azt Kierkegaard írja:

„A démoni kétségbeesés a leghatványozottabb formája annak a kétségbeesésnek, amely kétségbeesetten önmaga akar lenni. [...] Ez a kétségbeesés a létezését gyűlölve akar önmaga lenni, a nyomorúságában akar önmaga lenni; szintén nem akarja az Énjét dacból elszakítani az őt létrehozó Erőtől, rá akarja magát erőltetni, dacból, pusztá gonoszából ragaszkodik hozzá – és magától értetődik, hogy a rosszindulatú ellenvetésnek mindenekelőtt arra is tekintettel kell lennie, hogy kitartson amellett, amivel szemben kifogást emelt.”¹¹

A dac, mint kétségbeesés tulajdonképpen felfogható a gyengeség kétségbeesésének is, hiszen aki kétségbeesetten önmaga akar lenni, az jelen „önmagát” el kívánja dobni. Ahogyan Madách írja le:

*S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag
Más-más tulajdonokkal felruházva,
Miket előbb, hogysem nyilatkozzanak,
Nem is sejtettél bennök, úgy lehet,
Vagy, ha igen, másítani nincs erőd,
Néhány golyóba összevissza gyúrva,
Most vonzza, űzi és taszítja egymást,
Néhány féregben öntudatra kél,
Míg minden megtelt, míg minden kihűlt,
És megmarad a semleges salak. –
Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzed embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.
De hogyha elfecsérli s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.
Pedig mit vársz mást egy műkedvelőtől? –
Aztán mivégre az egész teremtés?
Dicsőségedre írtál költeményt,
Beléhelyezted egy rossz gépezetbe,
És meg nem únod véges végtelen,
Hogy az a nóta mindig úgy megyen.*

¹¹ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 87. o.

*Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;
Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. –¹²*

Kierkegaard két fajtáját különbözteti meg ennek a kétségbeesésnek: 1) Amennyiben a kétségbeeső Én cselekvő Én; 2) Amennyiben a kétségbeeső Én szenvedő Én. Ha ez az Én cselekvő, akkor kísérletező módon viszonyul magához. Nem fogad el maga felett semmilyen hatalmat, és hiányzik belőle a komolyság. Komolysága csupán látszat, megjátszás. A komolysággal csupán önmagára figyel. Ha a kétségbeeső Én szenvedő Én, ennek eredménye egy kísérletező én, mely kétségbeesetten önmaga kíván lenni, de könnyedén nehézségekbe ütközik.

Mínél tudatosabbá válik a szenvedő én, annál jobban hatványozódik kétségbeesése, szinte démonivá válik. Ilyen kétségbeeséssel azonban csak nagyon ritka esetben lehet találkozni a világban, inkább a művészetekben, az írók-költők tollából származnak ilyen figurák.¹³

A cselekvő én képének tarthatjuk Lucifert, aki csábítása révén mozgatja a történet szálaikat, míg Ádám, a szenvedő én jeleníthetné meg. Lucifer egyedüli feladatának tűzi ki, hogy Ádámot kétségbeesésbe hajszolva dacossága és Istennel szembeni állhatatossága igazolást nyerjen. A műben a kísértés nem áll meg a Tudás Fája gyümölcsének szakajtásánál, hiszen Lucifer végig segítőként mutatja magát Ádám előtt, mint aki felfedi neki az emberiség leendő életét, mégis minduntalan olyan helyzetekbe taszítja, olyan kísértő álmokat bocsát szemére, melyek egyre csak növelik benne a fájdalmat és a bukás érzetét, még ha egészen a Tizenkettedik színgig kíváncsian és lelkesen veti magát a történelem illúzióiba.

*Ah, a lehetlen lelkesít fel, Ádám!
A férfiúhoz méltó ez s dicső ám.
Istennek tetszik, mert az ég felé hajt,
S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.¹⁴*

Éva, avagy a nő kétségbeesése

Éva alakja furcsa és egyben különleges is a műben. Mozgásban tartja a történetet, egyfajta dinamikával van jelen, miközben néha ellentmondásos jellemként tűnik ki. Hol rabszolga, hol gazdag polgárnő, de valahogy mindig melegséggel szolgál, Ádám számára a megkönnyebbülést jelenti minden találkozás vele. Ha Kierkegaard felől közelítünk, természetesen tekinthetünk alakjára a nőiesség kétségbeesésének figurájaként.

„A nőnek nincs önző módon kialakított elképzelése az Énről, sem férfi felfogás

¹² MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 23. o. Első szín

¹³ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 80-87. oldalának gondolatmenete alapján

¹⁴ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája...* Id. kiad. 213-215. o. Hatodik szín

*szerinti intellektusa, még ha sokkal gyöngédebb és finomabb érzésű is, mint a férfi. Ezzel szemben a nő lényege az odaadás és az önfeláldozás, és ha nem ilyen, akkor nőietlen.*¹⁵

Éva maga az odaadás. Talán őt is tekinthetjük minden nő megtestesítőjének, ha Ádámot az emberiséget megtestesítő attribútumnak tartjuk.

*Ah, élni, élni: milly édes, mily szép!*¹⁶

*Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk,
És mindezért csupán hálát rebegnünk
Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.*¹⁷

Valóban, Éva az a lény, aki az életben próbál a szép, a harmonikus felé törekedni. És valóban élni, belevetni magát az életbe.

Ádám álmában Éva mintegy a megoldáshoz vezető kulcs szerepét tölti be. Éva ugyan magát nem képes ezen álomban kívülről látni (a reflexió hiánya miatt), amint azt Ádám teszi, mégis Ádám másik része lesz. Éva a különböző történelmi korszakok reflektálatlan képeként jelenik meg, ő a nem-kétségbeesett, aki pont ezen okból kifolyólag képes Ádámra hatni.

Mint Kierkegaard is írja, a nő lényege az odaadás¹⁸, s ezen odaadás a kétségbeesésben jut érvényre mint a „gyengeség kétségbeesése”, azaz a kétségbeesés egyik fajtája. A nő az, aki az odaadásba belefeledkezve tudja csak a boldogságot átélni, átérezni; csupán akkor, ha odaadhatja magát, s ezzel el is veszíti önmagát. Az igazi nőiessége abból adódik, hogy teljesen oda- és át tudja magát adni, s ha ezen szenvedélyes odaadásától megfosztanánk, már nem is volna ugyanaz. A férfi és nő kétségbeesése közötti különbség tehát az odaadás meglétében és milyenségében keresendő, nevezetesen abban, hogy valaki *kétségbeesetten nem akar önmaga lenni* (ez tehát a nő kétségbeesése, mely odaadásának szenvedélyéből adódik) vagy hogy *kétségbeesetten önmaga akar lenni* (ami pedig a férfi kétségbeesését fémjelzi, lévén hogy nem adja oda magát.)

Szépen mutatja ezt, hogy Éva gyakran magukról (magáról és Ádámról) beszél, míg Ádám inkább saját dolgaival foglalatkosodik. Például a harmadik színben Ádám így beszél:

*Ez az enyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Bírok vele,
Mégvédem azt a kártevő vadaktól,
És kényszerítem nekem termeni.*¹⁹

Kiemelném az *enyém, otthonom, bírok, nekem* szavakat. Míg Éva:

*Én meg lugost csinálok, éppen ollyat,
Mint az előbbi, s így körénk varázsolom*

¹⁵ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 60. o.

¹⁶ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája...* Id. kiad. 31. o. Második szín

¹⁷ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája...* Id. kiad. 31. o. Második szín

¹⁸ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 60-61. oldalának gondolatmenete alapján

¹⁹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája.* Id. kiad. 61. o. Harmadik szín

*A vesztett Édent.*²⁰

De gyakran Éva nyughatatlansága veszi rá Ádámot, hogy mélyebben vizsgálja meg helyzetét és tetteit. Ahogyan például ebben a részben:

*...nézd el, Sergiolus,
A boldogság midőn elkomolyít.
Azt tartom, mely kacag, nem is valódi.
Legédesebb percünkbe is vegyül
Egy cseppje a mondhatlan fájdalomnak,
Talán sejtjük, hogy az ily perc – virág,
S így hervatag.*²¹

Kierkegaard szerint²² a nő Istenhez való viszonyát a férfi határozza meg (hogy tudniillik a nő Istenhez a férfin keresztül viszonyul). Az Istenhez való viszonyban teljesedik ki a nő odaadása. A műben Éva mintha mindig egy lépéssel közelebb lenne Istenhez, mint Ádám, aki nem tudja magát odaadni Istennek. Pedig az Istenhez való viszonyban eltűnik a férfi és a nő közötti különbség, itt érvényes lesz a férfire is az odaadás gesztusa, mely révén az Ént kapjuk meg. Mégis, Ádám a végsőkig küzd, hogy a maga ura lehessen. Ezzel nem Isten tagadja meg, bár szembehelyezkedik vele, de ez egyáltalán nem az a fajta indulat, mint ami Lucifer osztályrésze a műben.

A Madách és Kierkegaard által leírt férfi és női kép egyfajta archetípus, mégis, talán a modernitás ezt a fajta megközelítést már meghaladta. Ma már sokkal inkább *férfias* és *nőies* kétségbeesésekről beszélhetünk.

41

Ádám, avagy az emberiség kétségbeesése

Milyen kétségbeesés jut Ádám osztályrészéül?

Ennek megválaszolása előtt tisztáznunk kell, miként is tekintünk vagy tekinthetünk Ádámra. Mint individuumra, vagy mint az emberiség képviselőjére? Ez nehéz kérdés, ami több más dolgot is fölvet, például, hogy kiterjeszthető-e az egész emberiségre a kétségbeesés terminus? Mindenesetre mindkét út járhatónak tűnik, hiszen mindkét lehetőség esetében tudunk érveket hozni, miért tekintenénk annak Ádám kétségbeesését, aminek.

Amennyiben kétségbeesetten önmagunk kívánunk lenni, akkor ezt a kétségbeesést a férfiasság kétségbeesésének tartja Kierkegaard. A kétségbeesésnek ebben a formájában növekszik az öntudat, az Én tudatossága és a kétségbeesés állapotának a felismerése.

Másik fontos kérdés, hogy vajon Ádám tudatában van-e saját kétségbeesésének. Elképzelhető, hogy a bűnbeesés után fokozatosan ráébred a szorongására és kétségbeesésére is.

Kierkegaard két féle kétségbeesést²³ különböztet meg tudatosság szempontjából: 1) a kétségbeesés, amely nem tud arról, hogy kétségbeesés, avagy magának a kétségbeesettnek a nemtudása saját örök Énjéről; 2) a kétségbeesés, mely tudatában van

²⁰ U.o.

²¹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 193. o. Hatodik szín

²² KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 61. oldal alapján

²³ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 51-57. oldal gondolatmenete alapján

annak, hogy kétségbeesés, és tud saját Énjéről is.

Az első esetben az ember nemcsak azt nem ismeri föl, hogy kétségbeesett, de teljesen uralják őt az érzéki és az érzéki-lelki tényezők. Túlzottan érzéki ahhoz, semhogy megkockáztassa magában felvetni, mi is a szellem? Ezek az emberek tévhitben élnek, de magukat kergetik bele ebbe az állapotba. Hiúak és beképzettek. Az, aki kétségbeesett, és nincs tisztában azzal, hogy ő kétségbeesett, egy lépéssel távolabb áll az igazságtól és a megváltástól, mint az, aki ezt tudja. Ez a fajta ember távol áll attól, hogy saját szellemének tudatában legyen. A kétségbeesésnek ez a formája, vagyis a nemtudás talán a legáltalánosabb dolog a világon.

A szellemlétküliség esztétikai meghatározása azonban nem segít bennünket hozzá ahhoz, hogy tudjuk, mi is maga a kétségbeesés. A szellemlétküliség a szellem hiányát jelenti. Én azonban nem hiszem, hogy efelől kellene a műhöz közelednünk. Bár az elején lehet, hogy nem, a mű végéhez közeledve Ádám egyre jobban meglátja magában a kétségeket, s fájó kérdések merülnek föl benne.

Ádám a tragédia nagy részében azonban nem önmaga képében van jelen, hanem a leendő történelem majdani jelentős alakjainak porhüvelyében. Mindig újabb és újabb testet ölt, míg végül elgyötörten és megfáradtan találja magát sajátjában, melyet olyannyira nem képes elviselni, hogy a *desperatio* állapotába esik (a középkor kétségbeesés fogalma). Istentől, mint őt létrehozó erőtől ugyan el kívánja magát tépni, és szeretne Énné válni, olyanná, amivé válni maga törekedhet. Ez is egyfajta Istennel való szemben állás, ám ezt mégsem nevezhetjük dacosnak, és legkevésbé sem démoninak. Hasonlatos inkább a nyakas gyermekhez, aki hamarabb kívánna elszakadni szülejétől, felnőtté válni, mintsem az lehetséges vagy jó dolog volna.

A kétségbeesés szellemi kategória révén az örökkévalóval áll kapcsolatban. Az embernek mint szellemnek az állapota valójában mindig kritikus. Hiszen a legtöbb ember úgy él, hogy nem is tudatosul bennük, hogy szellemi lények („szellemként meghatározottak”²⁴), ebből származik hamis biztonságérzetük.

Az Én a végesség–végtelenség tudatos szintézise; az a feladata, hogy önmagává váljon, ezt pedig az Istennel való viszony révén valósíthatja meg. Itt tehát az ember önmagától végtelenül elszakad, s ezáltal végteleníti az Ént. Miáltal önmagához visszatér, végesség teszi azt.

Az emberek igyekeznek elbújni. Nem akarnak önmaguk lenni, nem akarnak Ént, ezért inkább sorba állnak és számmá válnak. Eggyel több ember, eggyel kevesebb ember. Az ember megfosztja magát az eredetiségtől, és lecsupaszítja szellemét. Eredendően minden emberben szunnyad az Én, mely csak arra vár, hogy önmagává válhasson. Általános, hogy az emberektől való félelmünkben nem merünk önmagunk lenni. A kétségbeesés egyik fajtája beleveti magát a végtelenbe és elvész, míg a másik hagyja magát és az Énjét a többiek által bolondítani.²⁵ Ilyenkor a többieket utánozza, igyekszik a legkevésbé egyedi lenni, hogy csupán egy szám legyen a tömegben: „... *ahelyett, hogy önmagunk lennénk* – írja Kierkegaard – *egy számmá válunk...*”²⁶

Ehhez hasonló jelenséggel találkozunk a Tragédia Falanszter színében is, de valójában itt az válik láthatóvá, hogy a tragédiában Ádám folyamatosan küszködik azzal, mivé válna szívesen. Míg a Negyedik színben fáraó, aki mindent megkaphat, amire csak

²⁴ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 32. o.

²⁵ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 36-41. oldal gondolatmenete alapján

²⁶ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség...* Id. kiad. 41. o.

vágyhat egy ember, addig a Tizennegyedik színben már egészen megtört aggastyánként jelenik meg. Fáraó, majd hadvezér, római patrícius, keresztes lovag, tudós, forradalmár, ám utána már csupán munkás, majd egy a sok közül, míg végül jelentéktelen öregemberré nem fárad.

Hasonló ez a szituáció ahhoz, amit Kierkegaard „tisztá közvetlenség”-nek vagy „közvetlen ember”-nek nevez, ahol az egyén nincs a végtelen Én tudatában. Úgy fogja föl, hogy ő csupán az evilág része, és nem is igyekszik Mással összefüggéseket keresni, bár kapcsolatban van vele, hiszen vágyik rá, élvezzi azt. A közvetlen én kétségbeesése következik be, ami külső hatásra történik.

Ha külső segítséget kap, akkor „megoldódik” a kétségbeesett gondja, és folytatja életét, ha azonban nem, akkor általában kifejezi magát egy afféle közhellyel, hogy „már többé nem lesz ugyanaz”, de folytatja tovább megszokott életét. Élettapasztalatra tesz szert ezáltal, és igyekszik utánozni a többi embert.

Kétségbeesetten nem akar Én lenni, kétségbeesetten másvalaki akar lenni, és általában olyasvalaki Énjére áhítozik, aki a lehető legtávolabb esik attól, ami lehetne. Ha elfogadjuk, hogy a közvetlenségben van önreflexió, akkor módosul a kétségbeesés; akkor nagyobb az Énről alkotott tudat, ezáltal az arról alkotott tudat is, hogy mi a kétségbeesés. Ez egy lépéssel már közelebb van az igazsághoz, mint a tiszta közvetlenség. Itt már egyfajta saját Énre eszmélődésről beszélhetünk. Azonban az embernek itt nincsen tudomása csupasz absztrakt Énről, végtelen Énről.

A Halál mint állandó kísérőtárs

43

A művet a kiüzetés pillanatától kezdve belengi az elmúlás visszafordíthatatlan érzete, magával hozva a halál problémáját. A Harmadik színtől eltekintve, ahol Ádám maga eszmél rá létének végességére:

*Könnyű neked beszélni türelemről,
Előtted egy öröklét van kitárva,
De én az élet fájából nem ettem,
Arasznyi lét, mi sietésre int.²⁷*

Lucifer rá is játszik erre, a kétségbeejtés eszközéül választja a halál képét, illetőleg annak attribútumait.

A Negyedik színben fáraóként Ádám bármi földi javat megkaphat, amit csak kíván, mégis, miután Éva rabszolga férjét megölték, s magához emeli őt, szívében megmarad töviseként a gondolat: „*Milliók egy miatt.*” A halál és az elmúlás kezdik mardosni szívét, s Lucifer ki is használva ezt, mondván, elmúlás övez minden nagyságot a földön:

*Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved...
Ne félj, csak szellemed vesz,
De tested megmarad, mint múmia,
Kíváncsisága iskolás fiúknak,
Torz arculattal, melyről elmosódott*

²⁷ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 79-81. o. Harmadik szín

*Az írás, szolga volt-e, vagy parancsolt.*²⁸

Az Ötödik színben Ádámot mint győztes hadvezért (Miltiádészt) a nép veszejti el, a Hatodik színben hiába a patriciusos gazdag pompája, a szín végén a döghalál érkezése emlékeztet a földi dolgok elmúlására. A Hetedik színben a halál jelképeként egy csontváz áll fenyegetve Ádám előtt:

*Én az vagyok, ki ott lesz
Minden csókodban, minden ölelésben. –*²⁹

Míg a színben többeket eretnenség vétkével máglyahalálra ítéltettek. A Nyolcadik és Tizedik színben Ádám Keplerként van jelen, belefáradván a tudás terhébe, melyet az egyszeri emberek képtelenek felmérni és tisztelni benne. A Hetedik szín végén e bágyadság már jelentkezik, mikor így beszél Ádám Lucifernek:

*Ne lelkesítsen többé semmi is,
Mozogjon a világ, amint akar;
Kerekeit többé nem igazítom,
Egykedvüen nézvén botlásait.
Kifáradtam - pihenni akarok. –*³⁰

Ámbár a Nyolcadik színben egy máglya is ég, melyen nem tudni, kit égettek (ez talán Kepler sorsának jelképe is lehetne, hiszen tanai miatt őt is fenyegette a máglyahalál réme):

*Ki az megint, ki ottan fűtözik,
Eretnek vagy boszorkány?*

*Nem tudom.
Nincs már divatban, hogy még érdekeljen,
Csak söpredék gyül a máglyák köré.
S nem őrvjög az sem már öröm miatt,
Csak hallgatag néz és morog magában.*³¹

A köztes Kilencedik színben, mely az álom az álomban, Ádám, mint Danton a forradalom hevületében leli végét, bakó fejezi le:

*Bakó, ügyes légy - órját vesztesz el.*³²

A Tizenegyedik színben híres a Haláltánc jelenet, melyben gazdag, szegény, férfi, nő egyaránt sírba száll, bizonyosságául annak, hogy az elmúlás előtt mindenki egyenlő. A Tizenkettedik színben nem is maga a halál jelenik meg, inkább a fagyos tudományok és a természet közötti ellentétre feszül ez a szín, bizonyítható volna ez azzal, hogy például

²⁸ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 119. o. Negyedik szín

²⁹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 281. o. Hetedik szín

³⁰ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 285. o. Hetedik szín

³¹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 287. o. Nyolcadik szín

³² MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 355. o. Kilencedik szín

megjelenik benne a Föld Szelleme, mikor egy tudós lombikban kívánja az életet sarjasztani:

– *Ez a lombik nekem
Nagyon szűk és nagyon tág.* –³³

A Tizenharmadik színben már szinte megtörve jelenik meg Ádám, s hajsza hímjén véget is ér küzdelme. Mégsem bukik végzetébe, ahogyan azt a Föld Szelleme is mondja:

*Csak érinté az idegen világot,
Nem oly könnyű országból kitörni. –
Honos szózat hív, térj, fiam, magadhoz!*³⁴

S így Ádám még utoljára álmában visszazáll a földre, mely immár minden üdeségét elveszítette, Napja kihűlt, a földet már-már félig állattá vált emberek lakják, s ilyen alakjában találkozik Évával is, így ébred a hamis álmaiból.

A Tizenötödik fejezetben történik meg, hogy Ádám maga ellen fordul, melyet a későbbiekben további elemzésnek vetnék alá. A halál jelenségének első egzisztenciális megközelítése Kierkegaard nevéhez fűződik.³⁵ A halál maga az egzisztenciát annak létlehetőségeiben találja el. Kierkegaard az egzisztenciának három létlehetőségét különbözteti meg, ezeket életstádiumoknak nevezi, melyek: esztétikai, etikai és vallási stádiumok. A halál minden egyes életstádiumot másképpen érint vagy talál el.

Az esztétikai stádium nem tekinthető homogén egésznek, különböző alstádiumokra tagolódik. Az esztétikai stádiumra jellemző, hogy az ember a pillanatnak és annak viszonylataiban él, élvezzi a megadatottat, az életet, ám bár minden, amit élvezni tud, kívül esik az individuumán, vagy ha benne is van (ha belső), nem uralja azt szellemével. Az ebben élő létmódra egyfajta élő-halott állapot a jellemző; az előtt bevégezte, mielőtt ténylegesen meghalt volna. Az efféle élő-halott állapot tulajdonképpen annak az eredménye, hogy az élet legelemibb részeiből is kiveszik a létrejövés és a benső megvalósításának mindenfajta lehetősége. Az élet üres, a tulajdonképpeni időbeni létezés szintje alatt telik el, így az effajta létben a halál nem tehet kárt, hiszen az egyfajta külső eseményként lép be, mely bármikor, véletlenszerűen előfordulhat. Az esztétikai stádiumnak megvan az a tulajdonsága, hogy végig lehet élni mint inautentikus életet, ám valamilyen fokon az emberben megvan a hiány, nem elégedett teljesen ezzel a stádiummal. Hiszen sokféle vágy létezik bennünk, de van szellemünk is, ahogyan erről korábban már Kant is értekezett: az emberben vágy és szellem³⁶ (Kantnál ratio, vagyis ész, ő szellemről ilyen értelemben nem beszél) munkálkodik. A szellem bennünk a lét egy magasabb fokát követeli meg, s áttörni igyekszik. Az esztétikai életstádiumban a vágy és a külső dolgok uralkodnak olyanok fölött, akikkel mintha csak megtörténne az élet, elnyomva tartva az Ént, miközben a szellem áttörést kér, rosszabb esetben követel magának.³⁷

³³ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 505. o. Tizenkettedik szín

³⁴ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 545. o. Tizenharmadik szín

³⁵ Az alábbi gondolatmenet ívének felrajzolása CSEJTEI Dezső: *Filozófiai metszetek a halálról*. PALLAS STÚDIÓ – ATTRAKTOR Budapest, 2002. írásának III. fejezete alapján történik

³⁶ KANT, Immanuel: *A vallás a puszta ész határain* belül. In. U.ő.: *A vallás a puszta ész határain belül* (Vidrányi Katalin fordítása). Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

³⁷ KIERKEGAARD, Søren: *Vágy-vágy*. (Dani Tivadar fordítása) Osiris Kiadó, Budapest 1994. 601-

Ádámról elmondhatjuk, hogy a Negyedik színtől kezdődően, ahol bár a földi javakban gazdagon jelenik meg, valami bántja lelkét:

*Felséges úr! aggódva kérdi néped,
Mely elvérezni boldog lenne érted,
Vajon mi az, mi a nagy fáraót
Nem hagyja trónja vánkosán pihenni?
Mért áldozod fel a nap kéjeit,
Az éjnek édes álmoképeit,
És nem bizod gondját nagy terveidnek
A rabszolgára, akit az megillet,
Midőn már úgyis a széles világon
Minden dicsőség, úralom tiéd
S a kék, mit ember elviselni bír. –
Száz tartomány bő kincse mond urának,
Neked nyit kelyhet illatos virága,
S édes gyümölcsöt csak neked növel.
Ezer hölgy keble sóhajtoz feléd:
A szőke szépség, lankadó szemével,
Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény,
A barna lányka, lihegő ajakkal,
Égő szemében örült szenvedéllyel –
Mind a tiéd. Sorsuk egy szeszélyed,
Mind érzi, hogy betölté hivatását,
Ha néhány perced fűszerezni tudta.³⁸*

Ahogy minden további színben, mintha csak az esztétikai életstádiumokon belüli alstádiumokat járnánk végig, a Negyedik színben a gazdagság, az Ötödikben a rang, a Hatodikban az élvhajász életmód, a Hetedikben a tekintély, a Nyolcadikban és a Tizedikben a tehetség kibomlása (Kepler, a tehetséges tudós) – ezen színekben mindegyikben rálehetünk az esztétikai stádium nyomaira, ám mindben van valami, ami nyugtalanító Ádám számára, nem képes élvezettel belevetni magát a külső dolgokba. Itt a belső és külső viszonyának madáchi megfogalmazását láthatjuk. Ádám minduntalan elégedetlen, mintha valamit hiányolna az életből, még akkor is, mikor Évát is maga mellett tudhatja. Mindig nyugtalan és zavartnak érzi magát. De a halál nem is őt ragadja el, nem őt lengi körül, csupán az elmúlásra emlékezteti. Még akkor sem mondhatjuk, hogy őt találja el, amikor pedig személyesen azt az alakot éri el a vég, akinek a képében éppen megjelenik (Danton a Kilencedik színben). A halál, mint külső esemény jelentkezik.

Az etikai stádium jellemzője, hogy az Én választások révén hozza létre Önmagát. A választás nemcsak egyfajta fejlődést biztosít, de megteremti az egzisztenciát is, ami talán a legfontosabb. És itt nem is valaminek a választásán van a hangsúly, sokkal inkább a választás választásán. Ekkor azonban minden választásával egyben önmagát is választja,

606. oldalig (Néro és a melankólia, mint a szellem hisztériája)

³⁸ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 85. o. Negyedik szín

így szigetelvéen el magát másoktól. Így lesz a senki mással föl nem cserélhető, s így lehet, hogy a halála immár autentikus, az esztétikai stádium inautentikus/hiteltelen halálával szemben. Az etikai stádiumban bekövetkező halál pontosan azért lehet hiteles, mert akit elér, az választások sorozatával valósította meg személyiségét. Így a halál egy olyan lényt talál el, aki más is lehetett volna, mint amilyen abban a pillanatban, a halál tehát így őt az éppíglétében éri el, s ezért lesz ez a halál a saját halála. Ha tehát így vesszük, Ádám választ a mű végén, s az ébredés után a maga halálát választja.

A halál torz alakban: Ádám öngyilkossága

Ádám egészen a Tizenharmadik színig próbál fölülemelkedni mindazon a rosszon, melyet megtapasztalt:

*Oh Lucifer! vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra, és boldog leszek. –³⁹*

A Tizennegyedik színben már elborzadva mindentől könyörög:

*Segítség, Lucifer! el innen, el,
Vezess jövőmből a jelenbe vissza,
Ne lássam többé ádáz sorsomat:
A hasztalan harcot. Hadd fontolom meg:
Dacoljak-é még Isten végzetével. –⁴⁰*

47

Mint azt az előző rész végén, *Éva, avagy a nő kétségbeesése* okán említettem, itt immár kibontakozik egy viszony Istennel. Míg *Éva* (a nő) esetében azt mondhatjuk, figyelmesség és odaadás a lényege, s olyan lénynek tűnik, aki Istenhez közelebb áll (a dráma esetében), addig Ádám mintha képtelen volna Istenbe helyezni bizalmát.

*Megállj! mi eszme villant meg fejemben –
Daczolhatok még, isten, véled is.
Bár százszor mondja a sors: Eddig él;
Kikaczagom, s ha tetszik, hát nem élek.
Nem egy magam vagyok még e világon?
Elöttem e szirt, és alatta mély:
Egy ugrás, mint utolsó felvonás...
S azt mondom: vége a komédiának. –⁴¹*

Ez a fajta kétségbeesés közelebb áll annak középkori fogalmához, melyet *desperation*nak nevezünk, hogy tudniillik eldobja magától az isteni kegyelmet abbéli meggyőződésében, hogy ő már menthetetlen. Ádám úgy látja, az emberiség a vesztébe rohan, s azáltal kívánja megmenteni azt, hogy önnön halálával elvágja a még meg nem kezdett fonalat.

Minek tekintjük tehát Ádám ezen tettét? Ez kétségtelenül valahol a rezignáltságában

³⁹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 547. o. Tizenharmadik szín

⁴⁰ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 575. o. Tizennegyedik szín

⁴¹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Id. kiad. 581-583. o. Tizenötödik szín

gyökerezik, hiszen belekeseredik, hogy hiába küzd, valamiért minden harca, minden próbálkozása kudarcra ítéltetett (hogy Isten vagy Lucifer által, az megint más kérdés).

*Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok
Nélküled, ellened hiába vívok:
Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.⁴²*

Ezen a ponton mondhatjuk, hogy immár nemcsak a Genézis és a Jób történettel, de némiképpen az Ábrahám történettel is rokonságot fedezhetünk föl. Kierkegaard a *Félelem és reszketés* című művében vizsgálja e történet méltán érdekes, de meg nem értett jelentőségét. Ahogyan Ábrahám kezét húzta vissza Isten küldötte a nem kívánt áldozattól, úgy ezt itt is megteszi Isten maga. A hit nem mentesít valakit (ön)gyilkossági szándéka alól. Ez inkább tűnik szemünkben ördögi megszállottságnak vagy vakbuzgóságnak, mint tiszta hitnek. A kettő között jelentős különbség mutatkozik, akár a mágnes azonos pólusa, nem hozható fedésbe egymással.

„...képtelen vagyok csukott szemmel, teljes bizalommal az abszurditás szakadékába vetni magam...”⁴³ A hit paradoxon, a hit abszurditás. Ádám, bár Isten elsőszülöttje volt, a műben ezen abszurditással maga sem képes mit kezdeni annak abszurditásával és paradoxonitásával. A hit stádiuma pedig a legvégső életstádium lesz.

„...aki Istent szereti, de nem hisz, az önmagára reflektál, de aki Istent úgy szereti, hogy hisz, az Istenre figyel.”⁴⁴ A hittel magunk mögött hagyjuk a végtelen rezignációt. Létezhet a hit lovagja és a teljes rezignáció lovagja. Ez utóbbi mindenről lemond egyetlen eszméért, mégis elválasztja még egy ugrás a hittől. A végtelen rezignációban nyugalom van és béke. Aki e rezignációt képes magára venni, már jó úton haladhat a hit felé vezető úton. Itt tudatosul bennem az örök, s majd ezáltal tudom megragadni magát a létet. A könnyű talán az lehet, hogy a rezignációhoz nincs szükség hitre. „A hittel semmiről sem mondok le, ellenkezőleg, a hittel mindent megkapok...”⁴⁵ A hittel bármi megkapható/elnyerhető az abszurditás révén.

Hogy el kell e buknia annak, aki küzd, végső soron azon múlik, hogy meg tud-e tanulni hinni. Hinni annyit jelent, megérteni, hogy emberileg elbukunk, mégis hinni a lehetőségben, Isteni segítségben. Csak a hívő ember rendelkezik a kétségbeesés ellen mindig biztosan ható ellenméréggel. A bizonyos tudással, hogy Istenben minden egyetlen pillanatba sűrítve lehetséges.

*Karod erős – szived emelkedett:
Végtelen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyöngye nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,*

⁴² MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 587 o. Tizenötödik szín

⁴³ KIERKEGAARD, Søren: *Félelem és reszketés*. (Rác Péter fordítása) Európa Könyvkiadó, 1986. (52. o)

⁴⁴ KIERKEGAARD, Søren: *Félelem és reszketés*... Id. kiad. 58. o.

⁴⁵ KIERKEGAARD, Søren: *Félelem és reszketés*... Id. kiad. 81. o.

Meghallja azt, és szíverén keresztül
 Költészetté fog és dallá szűrődni.
 E két eszközzel állandó oldalodnál,
 Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
 Vigasztaló, mosolygó géniusz. –
 Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is
 Mindenségemben – működjél tovább:
 Hideg tudásod, dőre tagadásod
 Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
 S eltántorítja bár – az mit se tesz –
 Egy percre az embert, majd visszatér.
 De bűnhődésed végtelen leend
 Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol,
 Szép és nemesnek új csirája lesz. –⁴⁶

Konklúzió

„Az ember – szintézis; a végtelenség és a végeesség, az időbeliség és az örökkévalóság, a szabadság és a szükségszerűség szintézise. A szintézis a kettő közötti viszony. Az emberi élet nem adottság, hanem feladat, amit meg kell oldani. (...) A saját én olyan viszony, amely önmagához viszonyul, vagy a viszonyban az, hogy a viszony önmagához viszonyul.”⁴⁷

49

Az ember tragédiájának sokféle filozófiai értelmezése létezik és lehetséges. Mivel önmagában is az élet kérdéseivel, egzisztenciális felvetésekkel dolgozik, érdemesnek tartottam egy olyan perspektívából nézni e művet, amely révén ezen kérdéseket máshogyan lehet vizsgálni.

A mű szereplői mind viszonyulnak az élethez, a viszonyaikhoz, a kétségeikhez. Életszerűek, ugyanakkor valami tragikust is megmutatnak nekünk. Ádámra, Évára és Luciferre, megjelenésükre, fellépéseikre és tetteikre is szépen rímelnék Søren Kierkegaard bizonyos filozófiai terminusai, s én ezeket kívántam bemutatni ebben a dolgozatomban, különös tekintettel a kétségbeesés Kierkegaard-i terminusára.

„A kétségbeesés nem más, mint torz viszony, abban a szintézis-viszonyban, mely önmagához viszonyul.”⁴⁸ A kétségbeesés szellemi kategória, abból a viszonyból származik, amelyben a szintézis önmagához viszonyul. Hogy belegabalyodunk-e ezen torz viszonyba, (tehát hogy kétségbeesünk-e), az csak rajtunk múlik. Az embernek azért van lehetősége a kétségbeesésre, mert szintézis. Ha nem az volna, akkor e kérdéskört nem is kellene körbejárnunk. Ádám kétségbeesett, ahogyan Lucifer is, kétségbeesésük azonban másról szól. Lucifernél a dacról, Istennel való szembenállásáról, Ádámnál pedig arról, hogy szelleme áttörhessen és hogy képes legyen a választást önmagáért szabadon választani. A mű ilyenképpen olvasva a kétségbeesések különböző módjait mutatathatja meg, valamint az életstádiumokat. Lucifer démoni kétségbeesése állandósultan van jelen a műben, míg Ádám folyamatos változáson megy keresztül, változik benne az a viszony,

⁴⁶ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 595-597. o. Tizenkettedik szín

⁴⁷ KIERKEGAARD, Søren: *Vágy-vagy*. (Dani Tivadar fordítása) Osiris Kiadó, Budapest 1994.

⁴⁸ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség*... Id. kiad. 22. o.

mely által önmagához (és ezen belül a leendő emberiséghez) viszonyul. Bár az ő kétségbeesésének kifutása majdhogynem tragédiába torkollik öngyilkossága révén, Isten mégis visszatartja szándékától.

„A döntő az, hogy Istennél minden lehetséges. Ez mindörökre igaz, tehát igaz minden pillanatban. Ezt ugyan csak úgy odavetik a mindennapi életben, a napi használatban ezt hajtogatják, az ember azonban csak akkor dönt, ha eljutott a végsőkhöz, amikor emberi értelemben nincs több lehetősége. [...] Hogy el kell-e buknia annak, aki így küzd, az kizárólag azon múlik, meg tudja-e teremteni a lehetőséget, azaz fog-e hinni.”⁴⁹

Valamint végezetül álljon itt a leghíresebb idézet Madách művéből erre rímelő: „Mondottam, ember: küzdj' és bízva bízzál!”⁵⁰

IRODALOM

- BELOHORSZKY Pál: *Madách és Kierkegaard*. Irodalomtörténet 1971/4.
- CSEJTEI Dezső: *Filozófiai metszetek a halálról*. Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.
- FARKAS Szilárd: *Søren Kierkegaard magyar recepciója az 1930-as évek végéig*. (PhD értekezés) Pécsi Tudományi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Doktori Iskola, Pécs, 2014.
- KANT, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül*. In. Uő.: *A vallás a pusztaság határain belül* (Vidrányi Katalin fordítása). Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- KIERKEGAARD, Søren Aabye: *Félelem és reszketés*. (Rácz Péter fordítása) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- KIERKEGAARD, Søren Aabye: *A halálos betegség*. (Rácz Péter fordítása) Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.
- KIERKEGAARD, Søren Aabye: *Vagy-vagy*. (Dani Tivadar fordítása) Osiris Kiadó, Budapest, 1994.
- MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. (Kritikai Kiadás) Argumentum Kiadó, Budapest, 2005
- MÁTÉ Zsuzsanna: *A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2013.

⁴⁹ KIERKEGAARD, Søren: *A halálos betegség*... Id. kiad. 46-47. o.

⁵⁰ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*... Id. kiad. 599. oldal, Tizenötödik szín